

Het Zutphense visrecht bij Kampen opnieuw bekeken

Johans Kreek

De oudste vermelding van de stad Kampen staat in een 14e-eeuws afschrift van een oorkonde uit 1227 over een visrecht van het Zutphens kapittel bij deze stad. Daarnaast is er een oorkonde uit 1222 betreffende het visrecht van de abdij van Prüm in de IJsselmonding. In dit artikel wil ik beide visrechten nader bekijken en onderzoeken hoe zij zich tot elkaar verhouden.

Regalia

Het recht om te vissen was vrij, in ieder geval in die zin dat ingezetenen altijd voor eigen gebruik mochten profiteren van de wateren rond hun woonplaats. Deze gebruiksrechten waren te vergelijken met de weiderechten op de meent, het recht om te sprokkelen in de bossen, of het recht om plaggen te steken op de heide. Alle overige wateren, dus zowel de grote rivieren als de binnen- en kustwateren, vielen nominaal onder het gezag van de koning. Het waren voormalige regalia of kroondomeinen die sinds de 11^e eeuw veelal in bezit waren gekomen van de leenheren van de koning.

Steur van 11 voet

De eerste vermelding van een visrecht bij Kamp (dan nog enkelvoud) staat in een oorkonde uit 1222,¹ waarin voormalig abt Caesarius von Milendonk een bezittingenlijst van het klooster Prüm (Duitse Eifel) uit 893 (de zogenaamde Prümer Urbar) kopieert en van kanttekeningen voorziet. Bij kapittel 103, waarin de bezittingen van de abdij Prüm bij Voorst en Deventer beschreven zijn, noteert hij: “Waar de grote rivier, die IJssel genoemd wordt, in zee stroomt, hebben wij een *piscationem* (visserij) bij *unam villam* (plaats), die ‘Ca[m]p’ genoemd, wordt.”

Deze visserij bij ‘Camp’, wordt in die oorkon-

de nader gespecificeerd door wat hij op moet brengen: “De lieden van de visplaats moeten een steur van 11 voet lang van staart tot kop op hun kosten en met hun boot in Voorst bij de meier van de abdij afleveren.”²

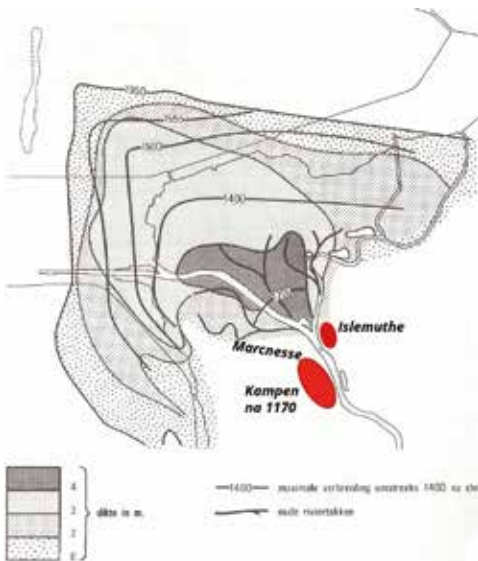

Op 16 juni 1932 vingden de Elburgse gebroeders Gerrit en Gerard van der Heide met de botter EB18 nabij de monding van de Ketel een steur van ongeveer tweeënhalve meter (hij woog 158 pond). Dat is maar een fractie kleiner dan de steur van 11 voet, waarvan in dit artikel sprake is en die in Voorst afgeleverd moest worden. (foto: Oudheidkundige vereniging Arent thoe Boecop, Elburg)

De ruzie over de visrechten in 1227

De tweede vermelding van een visrecht op dezelfde plek, dateert van vijf jaar later. In een langdurige twist tussen de bisschop van Utrecht en de graaf van Gelre over de zeggenschap over Salland werd in 1226 een compromis gesloten. Eén van de bepalingen in dat compromis was, dat de bisschop het grafelijk recht over Salland en de voogdij over een aantal goederen in Salland kreeg. Deze voogdij werd voorheen door de heren van Buckhorst uitgeoefend en was kort te voren door de Gelderse graaf van hen gekocht.³ Daar tegenover stonden wat ruilingen rond het leen Steenderen en een forse betaling van 1100 Utrechtse ponden door de bisschop aan de graaf.⁴

De bisschop was er van overtuigd, dat toen hij in 1226 graaf over Salland geworden was, dit graafschap zich over de IJssel uitstreckte en dus tevens de IJsselmonding omvatte. Hij dacht dus met reden dat hij ook het heerlijk recht van visvangst in de IJsselmonding gekocht had.

Groei Kampereiland 1200-1400. De situatie bij de IJsselmonding medio twaalfde eeuw. Kaartje ir. P.J. Ente. (afkomstig uit de Kamper Almanak 1973-1974, bewerking auteur)

De kapittelheren van Zutphen legden de bisschop met klem uit dat dat niet het geval was, omdat deze visplaats aan het kapittel en niet aan de graaf behoorde. Nadat de bisschop door de graaf van Gelre én zijn moeder ervan overtuigd was, dat deze niet inbegrepen was bij zijn koop, werd de akte van 9 juli 1227 opgemaakt, waarin hij de visplaats bij Kampen afstaat aan het kapittel van Zutphen.⁵ Deze visplaats wordt in deze oorkonde niet gespecificeerd door zijn opbrengst, maar door een gebiedsbepaling: ‘*piscarium sive tractum aquarum apud Campis*’, een visplaats oftewel een strook water bij Kampen. Hier werd door vissers van het Zutphens kapittel – blijkens het keukenafval bij het grafelijk hof in Zutphen – voor de tafel van de graaf de typische brakwatervis steur, een vroomvis, en ook jonge paling gevangen.⁶

Oorsprong van beide visrechten onduidelijk

Aangezien dit soort rechten regalia zijn, moeten zij ooit door een vorst aan de eigenaar geschonken zijn. Het is onbekend hoe Prüm deze visplaats heeft verworven. Mogelijk zijn deze afkomstig van de gift, die koning Arnulf in 891 – dus twee jaar voor het opstellen van de door Caesarius gekopieerde bezittingenlijst – aan priester Siginand deed, bestaande uit diverse goederen.⁷ De abdij van Prüm combineerde de exploitatie van de visplaats met die van haar andere verafgelegen bezittingen langs de IJssel en had daartoe in Voorst een meier aangesteld.⁸

Ook van het kapittel van Sint Walburgis is onbekend hoe zij die visplaats heeft verkregen. Al in 1227 konden de kanunniken dit blijkbaar niet met een oorkonde staven en moesten zij de bisschop overtuigen door volgens de tekst van de oorkonde “consequent te beweren dat deze zelfde visplaats aan hun kerk toebehoorde” (letterlijk: ‘van hun kerk was’).⁹ Verder werd een beroep gedaan op

De oudste kaart van een deel van de Zuiderzee (1534), is opgemaakt wegens een later conflict over de steurvangst voor de kust van Overijssel. Deze kaart illustreert het voortdurende belang van de visrechten in de Zuiderzee. Het conflict tussen Ridderschap en Steden van Overijssel en enkele steden in Holland, liep van 1534 tot maar liefst 1559, toen de Hoge Raad van Mechelen zich erover uitsprak. Op de kaart zijn de grenzen van de visgronden, die overigens door de groei van het Kamper Eiland (zie kaart Groei Kampereiland) steeds kleiner werden, aangegeven. (Historisch Centrum Overijssel)

de overtuigingskracht van de moeder van de graaf, Richardis, abdis van de Munsterabdij te Roermond. Als getuigen bij deze oorkonde waren vooraanstaande lieden aanwezig als ridder Hermanno de Voerst, Alfero de Illemiten (dat is Ijsselmuiden) en Rogero de Caten (dat is Katen). De laatsten waren afkomstig uit de regio en hierdoor waarschijnlijk goed op de hoogte van de staande praktijk betreffende de visserij in de Ijsselmonding.

Ook in 1383 was er blijkbaar nog geen schenkingsoorkonde van dit Zutphense visrecht opgedoken. In dat jaar vroeg kanunnik Johannes van Steenberghe aan notaris Johannes van Dorenborg om ten behoeve van het kapittel een afschrift te geven van de oorkonde van 1227.¹⁰ Dit afschrift is het enige wat ons van deze oorkonde rest. Aangezien het onwaarschijnlijk is dat er twee

gelijkgerechtigden voor hetzelfde visrecht zijn, betreft het twee verschillende visrechten. Omdat het tevens onwaarschijnlijk is, dat er twee regalia voor dezelfde riviermonding zijn afgegeven, vermoed ik dat het één regaliu[m] betreft, waarvan een stuk is afgesplitst. Hieronder probeer ik te beredeneren hoe dit gegaan zou kunnen zijn.

Splitsing visrecht Ijsselmonding

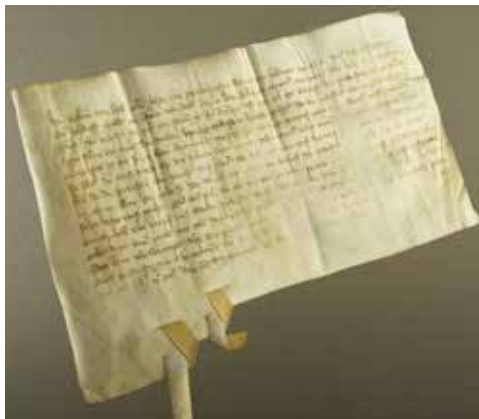
Het oorspronkelijk visrecht zal eenvoudig geformuleerd zijn als 'de visserij bij de Ijsselmonding'; zoals ook het '*piscationem* in Almere', dat keizer Otto II in 965 aan de Utrechtse kerk schenkt, zonder nadere specificaties geformuleerd is.¹¹ Dit algemeen geformuleerde visrecht zal Prüm exploitabel gemaakt hebben door een opbrengst vast te stellen. En als je een vaste opbrengst voor jezelf reserveert,

is het geen probleem om een afgebakend viswater, waar je toch niet vist, weg te geven.

Zo geredeneerd is het Prümse visrecht het oorspronkelijk regalium waarvan een strook water ten gunste van het Sint Walburgkapittel is afgesplitst. Dit klinkt ook aannemelijker, dan dat het Sint Walburgkapittel uit haar strook viswater een steur per jaar aan Prüm gedoneerd zou hebben. Wat de reden van deze afsplitsing ten gunste van het Walburgiskapittel was, is onbekend. In ieder geval kenden beide partijen elkaar, want ook later nog hebben zij contact.¹²

Situering Zutphense visplaats

De locatie van de Zutphense visplaats of 'tractum aquarum' is niet nader bepaald. Maar voor een nader begrip van de situatie komt ons een register te hulp, dat door de meier van Prüm te Voorst, Gerardus van Hengel, begin 15^e eeuw is opgesteld.¹³ Daarin lezen we dat een aantal visstallen (ook oesteden genoemd) zich tegenover Kampen aan de IJsselmuidense kant bevond.¹⁴ Oesteden (oogstplaatsen) waren de plekken waar de vangst aan land getrokken werd evenals de netten

De begeleidende brief van de notaris bij het afschrift van de akte waarbij kanunnik Johannes van Steenberg notaris Johannes van Dorenborg verzoekt om een afschrift te geven van de brief van 9 juli 1227, betreffende het visserijrecht te Kampen, 1383. (Regionaal Archief Zutphen, Foto: Ron Elsinga)

Onder het toezien oog van zijn opdrachtgever, de dienstdoende abt Friedrich von der Leyen (links) draagt ex-abt Caesarius, in het kleed van eenvoudige monnik, zijn arbeid op aan de stichter van de orde Sint Benedictus. Linksboven zijn hand en arm van God te zien. Caesarius' afschrift van de Urbar moest deze inmiddels ruim 300 jaar oude bezittingenlijst weer voor dagelijks gebruik in het klooster geschikt maken. (Caesarius von Milendonk, Prümer Urbar, 1222, Landeshauptarchiv Koblenz, inv.nr. 2087)

en andere visserijbenodigdheden, die op die plek bewaard werden. Omdat steur moeilijk in gevangenschap in leven en dus vers gehouden kon worden moest de vangst zo spoedig mogelijk naar Voorst getransporteerd worden.¹⁵ Ten tijde van het verlenen van het regalium (omstreeks 891) waren de enige bewoners bij de IJsselmonding de lieden van IJsselmuiden en zij waren dus de door Caesarius genoemde lieden van de visplaats, die de steur in Voorst moesten afleveren. Het was dus logisch dat de oesteden zich aan hun kant van de rivier bevonden

Dat Caesarius de visplaats als nadere plaats-

bepaling bij Camp situeerde wil volgens een recente hypothese zeggen: dicht bij de riviermonding.¹⁶ Dit is ook begrijpelijk, want daar was het in het brakke water het beste vissen. De Zutphense strook water ‘*apud Campis*’ (bij Kampen) zal zich stroomopwaarts daarvan bevonden hebben, ter hoogte van de huidige Kamper binnenstad voor de westelijke oever tegenover de visstallen van IJsselmuiden/Prüm.

Blijft natuurlijk de vraag waarom en wanneer Prüm een strook viswater aan het kapittel heeft afgestaan en waarom het kapittel dit in 1227 niet aan de bisschop kon bewijzen. Wellicht behoorde het tot de voorwaarden bij een andere, eerder gesloten overeenkomst, waarvan de akte verloren was gegaan. ●

Noten

1. Oorkonde 700 in : *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301*, deel 2, p..151.
2. De meier behield de steur, terwijl de opbrengst van de tienden van de bezittingen onder het beheer van Voorst naar de graaf van Kleef gaat als vergoeding voor zijn rol als voogd. M. Knichel, *Geschiede des Fernbesitzes der Abtei Prüm*, Mainz, 1987, blz. 20.
3. Oorkonde 741 in: *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301*, Deel 2, p.187.
4. Oorkonde 741 en 742 in: *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301*, Deel 2, pp.184-185.
5. Oorkonde 766 in: *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301*, Deel 2, p.203.
6. De vronvis is het vastgestelde deel van de vangst, die door de vissers aan de rechthebbende heer moest worden overgedragen. Uit: M.Groothedde, *Een vorstelijke palts te Zutphen*, Zutphen, 2013, pp. 276-277.
7. Hieronder was ook de Karolingische eigenabdij van Susteren, welke Siginand kort daarna aan de abdij Prüm gegeven heeft. K.van Vliet, *In kringen van kanunniken*, Zutphen, 2002, p. 73.
8. J.H. Hermsen, *Onder den clockenlach van Voorst: blik in de geschiedenis van het kerspel Voorst*, Voorst, 1993, p. 15.
9. Waarbij de kanttekening gemaakt kan worden: ‘Assero’ (waarvan imperfectum asserebant) is een vrij sterke vorm van een claim leggen, verwant aan het moderne Engelse ‘assert’/‘assertion’, en het Nederlandse ‘assertief’. Dat in combinatie met ‘constanter’ (constant/consequent/alsmaar) maakt duidelijk dat het wel moet gaan om een omstreden claim waarin de Zutphense kanunniken constant een bewering doen die niet algemeen wordt aanvaard. Met dank aan Rik Peters voor de vertaling en kanttekening.
10. Regest nr.189 in het archief van het kapittel van Sint-Walburgis (Regionaal Archief Zutphen (RAZ), archiefnr. 325, inv.nr. 3).
11. Oorkonde 134 in: *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301*, Deel 1, p.131.
12. Regest nr. 261 van 11 september 1427 in het kapittelarchief (RAZ archiefnr. 325) vermeldt, “dat deken, proost en convent van St.Salvatormunster in Pruem bekend maken, dat zij met deken en kapittel te Zutphen een overeenkomst hebben gesloten inzake de tiende van Arnhemmerweert, gelegen voor de Zabelspoort [in Arnhem], waarover lange tijd onenigheid tussen beiden had bestaan: onder zekere voorwaarden zal de tiende aan de heren van Pruem en blijven.”
13. Van Hengel noemt de visplaatsen oesteden. Mogelijk bedoelde hij hiermee oogststede; in dit geval de oogstplek van de vis. L.A.J.W.Sloet van de Beele, *De Hof te Voorst*, Amsterdam, 1863,p. 39 en 92.
14. Met dank aan Rik Peters voor de vertaling.
15. Denk ook aan het verhaal dat Kampenaren een steur, die ze in afwachting van het moment dat hij op een feestdis moest verschijnen weer terug zetten in de rivier, met een bellejje omgebonden zodat ze hem t.z.t. weer terug zouden kunnen vinden.
16. Deze hypothese is van een werkgroep van de ‘Historische Vereniging IJsseldelta’, die Camp als een uithof van het Staverse Odulfusklooster identificeert vlak bij een landtong (Marcnesse) aan de westzijde van de toenmalige IJsselmonding.